

ZINE Եադադար

#2

Խմբագիրներ՝
Շուշաննա Թևանյան
Մարիամ Եղիազարյան
Արսեն Աբրահամյան

Editors
Shushanna Tevanyan
Mariam Yeghiazaryan
Arsen Abrahamyan

Թարգմանիչ՝
Մարիամ Հարությունյան

Translator
Mariam Harutyunyan

Սրբագրիչ՝
Թազուհի Սուսլիյան

Proofreader
Taguhi Susliyan

Նկարագարող՝
Արմինե Շահբազյան

Illustrator
Armine Shahbazyan

Էջադրող և ձևավորող՝
Կլիմ Գրեչկա

Layout designer
Klim Gretchka

Ծրագրի համադրող՝
Տիգրան Ամիրյան

Project curator
Tigran Amiryan

Այս զինը ներառում է
նկարագարող պաստառ, որը
հեղինակել է
Արմինե Շահբազյանը

*This zine has
an illustration
inside authored by
Armine Shahbazyan*

ZINEադադար #2, Օրագրեր. CSN Lab, Երեւան, 2023

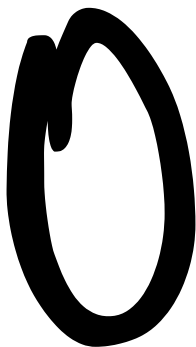
Հրապարակումն իրականացնում է «Մշակութային և սոցիալական նարատիվների լաբորատորիա» ՀԿ-ն
Կանադայի Տեղական Նախաձեռնությունների հիմնադրամի
աջակցությամբ:

ZINEadadar #2, Diaries. CSN Lab, Yerevan, 2023

This publication has been carried out by the Cultural and Social Narratives Laboratory (CSN Lab) NGO, with the support of The Canada Fund for Local Initiatives (CFLI).

#2

Oru
baries

12.000
6

24.000 4.000.000
14

10.000.000 4.000.000
22

10.000 4.000.000
30

10.000.000 4.000.000
40

10.000.000 4.000.000
48

10.000.000 4.000.000
56

Intro
7

Lika Zakaryan
15

Anahit Ghazaryan,
Gohar Khachatryan
23

Olya Bragina
31

Khrystyna Valko
41

Kateryna Yehorushkina
49

Siranush Boyan
57

Պատերազմը փաստագրելը կամ գեղարվեստականացնելը նոր երևույթ է: Թվում է, թե գրելը դադարի պահ է, վերացարկման, արագ փոփոխվող իրականության ու տարածության և ժամանակի հոսքը դադարեցնող տեքստի միջև լինելու պահ: Գրելը արարման պահն է, իսկ գիրը՝ այդ ստեղծագործ արարման վկայությունն ու արդյունքը: Այդ է պատճառը, որ մենք մշտապես ապրում ենք պատրանքով, թե գրականությունը հենց գեղեցիկն է՝ մահվան աշխարհում ծնված մի բան, որ սնվում է կյանքից, բայց ոչ երբեք մահից և ավերումից: Այդուամենայնիվ, հին հույների գիրն արդեն իսկ ներկայանում է իբրև պատերազմի վավերագրման յուրահատուկ միջոց:

Գրականությունն իր հայտնության պահից ի վեր հանդես է գալիս որպես հակամարտությունների, աղետների ու մահվան փաստագրում: Այն իր պատմության սկզբից ի վեր միահյուսված է պատերազմի հետ և ուղղակիորեն առերեսվում է մահվան, որպեսզի հաղթահարի այն (*\$ոկո*):

Թվում է, թե մենք պատերազմի մասին գրելու հազարամյա փորձ ունենք, սակայն միայն վերջերս այդօրինակ գիրը արմատապես վերանայվեց և ասվեց այն, ինչի մասին լռում էինք այնքան, որքան գոյություն ուներ պատերազմների մասին գրականությունը: Մենք գիտենք միայն տղամարդկանց պատմությունը պատերազմի մասին. այն տղամարդկանց գործն է թե՛ մարտի դաշտում և թե՛ գրքերի էջերում (*Ալեքսեևիչ*): Կանանց լռությանը զուգահեռ՝ նրանք գրում են իրենց մասին՝ հաղթանակների ու պարտությունների, իրենց մեծության ու ոչնչության: Պատերազմի մասին կանանց գիրը դուրս էր մղվել համաշխարհային գրական պատմությունից,

Կանայք
մշտապես
հիշում են
գրականության
մասին
ու ինչպես
կամենում
ենք:

Intro

Documentation or fictionalization of war is not a novelty. Writing may seem to be a moment of pause, a moment of abstraction, a moment of being between a rapidly changing reality and space and a text that stops the flow of time. Writing is an act of creation, while text is the evidence and the result of this creative act. Therefore, we always live under the illusion that literature is the beauty itself, born in the dying world, something nurtured by life and never by death and destruction. Be that as it may, ancient Greek writing already becomes a unique medium for war documentation. Since its emergence, literature has been a documentation of conflicts, calamities and death; from the very beginning of its history it has been intertwined with war and directly confronts death in order to overcome it (Foucault).

Women were cut off from literature, they were in exile, immersed in darkness.

We seemingly have a thousand-year ^{experience} ~~history~~ of writing about war, yet only recently this kind of writing has been radically revised, and we have said things that have been held back for as long as literature about wars has existed. We know only the men's history of war; war is men's business - both on the battlefield and on the book pages (Alexievich). Men write about men, their victories and defeats, their greatness and insignificance; while women do not speak about war. Women's history of war was edged out of the world history of literature, it was driven into the shadow of a big history. Women, as Hélène Cixous writes, were cut off from literature, they were in exile, immersed in darkness. Female writing on war has dwelled in the shadow of big narratives and the history of great victories and defeats, therefore differing from the male narration not only in certain linguistic markers but also by its very status and nature of being «*literature in the shadows*».

!!!
Պատերազմի
մասին կանանց
բերք հանձնելու
խաբարներ
անշնչաբար
հաղթանակ են,
հաղթանակ են,
հաղթանակ են,
հաղթանակ են

ստվերվել պատումի շողքի տակ: Կանայք,
ինչպես գրում է էլեն Սիքսուն, վտարված էին
գրականությունից, աքսորված էին ու ընկղմված
խավարի մեջ: Կանացի պատումը տարբերվում էր
տղամարդկայինից ոչ միայն որոշակի լեզվական
ցուցիչներով, այլև՝ «գրականության ստվերում» լինելու
իր կարգավիճակով և բնույթով:

Պատերազմի մասին կանանց գիրը
հաճախ խորապես անձնական է, հուզական և,
հետևաբար, ընդհատվող, հակված արտաքին
աշխարհը նկարագրելու զգայական ազդակների
պրիզմայով: Այն հիմնված է ոչ թե կադապարված
ձևակերպումների և ընդհանրական սյուժեների,
այլ՝ անձնական փորձառության վրա: Եթե
աղետի մասին տղամարդու գիրը պատմական
ժամանակաշրջանն ընդգրկելու, պատմական
խոսքի լեզուն ընդօրինակելու կամ նման
դիսկուրս ձևավորելու, իրականության ու անցյալի
մասին գծային ընդունված շարադրանքն
անվերջ վերարտադրելու փորձ է, ապա կնոջ
գիրը, ընդհակառակը՝ հրաժարվում է այդ
մոնումենտալ ու համընդգրկուն հատկությունից:
Այն մասնատում է աշխարհը, վերածում
բեկորների, որպեսզի այդ բեկորներից
յուրաքանչյուրը դարձնի խոր անձնական
փորձառություն: Կանանց գիրը, ինչպես
բնորոշել է Յուլիա Կրիստևան, նախատեքստային
կամ պրոտոտեքստային մակարդակում
պարբերաբար վերստեղծվում է: Ստվերում
գտնվելով հանդերձ՝ կանանց գիրը չի կորցնում իր
զգայունությունը, այլ ուղեկցում է դեպի ստվերներ,
որտեղ իրականությունը նկարագրված է
պատմությունը համակողմանիորեն ներկայացնող
տղամարդկանց գրից դուրս մնացած կերպով:
Լինելով խորայում՝ կանանց գիրը առավել զգայուն
ու հոգատար է այն եզերքի նկատմամբ, որը հեռու է
իշխանության ֆալիկ կենտրոնից և խոսույթից:

Պատերազմի փաստագրման կանանց
գրի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է շեշտել դրան

Overshadowed by «*big narratives*», women's writing about war is often deeply personal, emotive, !!! and therefore is intermittent and tends to depict the outside world through the prism of emotional impulses. It is based neither on clichés, nor on certain common plots, but on personal experience. If male writing about a catastrophe is an attempt to cover a historical period, imitate the language of history, or generate such a discourse and endlessly reproduce a linear historical narrative about reality and the past, female writing, on the contrary, does not claim such monumentality and inclusiveness; it splits up the world, breaks it down into fragments in order to turn each of them into a profound personal experience. Women's writing, as Julia Kristeva once defined, is regularly being regenerated on the level of pre-text or proto-text. Women's writing, as a manifestation of «*otherness*», leads into the shadows, without losing sensitivity; it contributes to the description of the reality that slips away from the male script, which is «*busy*» creating a comprehensive history. Being in the space of the *khôra*, women's writing is most sensitive and caring to the rim, that is, far from the phallic center and discourse of power. When talking about the documentation of war through women's writing, we need to emphasize its linguistic ability to describe what eludes the monumental tale and the historical discourse. We should contrast history and memory, when talking about women's writing; memory, as a never-ending process, just like literature in the making, that does not seek to conquer large political narratives, but accumulates episodes of reality immersed in everyday experience. The female style of war commemoration, women's storytelling/recollection or documentation of the war and post-war period, having become a radically new type of literature in the previous century, is influential up to this day. Women's personal diaries, documentary prose, autobiographical novels and autofiction have become one of the rare ways of understanding the real image

!!!

We should contrast history and memory, when talking about women's writing.

բնորոշ լեզվական կարողությունը՝ նկարագրելու
այն, ինչ դուրս է մղվում մոնումենտալ պատումից
և պատմական դիսկուրսից: Պետք է խոսել
կանանց գրի մասին՝ հակադրելով պատմությունն
ու հիշողությունը: Հիշողությունը՝ որպես
չավարտվող ընթացք, ինչպես գրականությունն իր
ձևավորման փուլում չի հավակնում նվաճել մեծ
քաղաքական նարատիվները, այլ համակցում
է առօրեական ապրումների մեջ ընկղմված
իրականության դրվագները: Պատերազմի շուրջ
կանանց կոմեմորացիան, պատում-հիշողությունը
կամ պատերազմի և հետպատերազմյան շրջանի
փաստագրումը, որը նախորդ դարում դարձել
է գրականության արմատապես նոր տեսակ,
շարունակում է արդիական մնալ մինչ օրս:
Անձնական օրագրերը, վավերագրական արձակը,
ինքնակենսագրական վեպերը և կանանց
ինքնագրերը դարձել են պատերազմի իրական
պատկերը հասկանալու հազվագյուտ միջոցներից
մեկը: Իրականությունը գտնելու բանալին ոչ թե
լրագրության կարծրատիպացումը, պատերազմի
մասին արական էպոսի պատմականացումն
ու հերոսացումն է, այլ՝ պատերազմի ու
ռազմական տարածության բուն փորձառությանը
առավելագույնս մոտ հիշողության գիրը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից
մինչև Ալժիրյան պատերազմը, ~~Վիետնամի~~ ~~Վիետնամի~~
պատերազմից մինչև Ուկրաինայի դեմ
ռուսական վերջին պատերազմը, 1980-ականների
վերջից մինչև մեր օրեր ձգվող դարաբաղյան
հակամարտությունը նույնպես աղետի
մասին կանանց գրի պատմության կարևոր
էջերից են: Գրեթե բոլոր այս աղետներն ունեն
վավերագրության և ընթերցանության մի քանի
տեսակներ՝ մեղիա պատումը, քաղաքական
փաստագրումը, պատմական վավերագրությունը
և անձնական գիրը, մասնավորապես՝ կանանց
օրագրերը: Գրավոր պատումի գրեթե բոլոր այս
տեսակները ենթակա են կեղծման և արդեն իսկ

իրենց ստեղծման պահից այս կամ այն կերպ
դառնում են քաղաքական շահարկումների
գործիք: Բացառություն է անձնական գիրը և,
մասնավորապես, կանանց անձնական գիրը,
որը մեզ թողնում է իրականության վերջին
պատառիկը՝ հրեշավոր, անհայտ, աներևակայելի,
բայց գրի միջոցով իսկապես ապրող:

of war. Understanding of reality is neither through virtual journalistic stereotyping, nor historicization and glorification of the male epic about war, but a writing based on memory close at most to the genuine experience in military space.

World War II, the Algerian War, the War, the latest Russian war against Ukraine, as well as the Karabakh conflict, stretching from the 1980s up to this day, are among the important pages in the history of women's writing on calamity. Almost all of these catastrophes have several types of documentation and reading: media narration, political documentation, historical writing and personal writing, in particular, women's diaries. Almost all of these types of writing are subject to falsification and from the moment of their creation somehow become an instrument of political manipulation. Personal writing, and particularly, a woman's personal writing is an exception: it leaves us with the last hope for the reality, albeit monstrous, unknown, unimaginable, but survivable through writing.

Vietnam

!!!! Personal writing and particularly, a woman's personal writing is an exception

Այդ օրն էս
Տղ իր բուն
Բահայում:

I wanted to
tell the reader
about Artsakh
and its people.
I wanted the
world to know.

Lika Zakaryan
Journalist

Արկա Գրիգորյան
Գրական

Ես ծնվել և ապրել եմ Արցախում: Երբ պատերազմը սկսվեց, աշխատում էի որպես լրագրող: Առաջին իսկ օրվանից ռեպորտաժներ էինք անում, այցելում համայնքներ, հիվանդանոցներ և այլուր: Աշխատանքին զուգահեռ Ֆեյսբուքում գրառումներ էի անում, պատմում, թե ինչպես անցավ օրը, ինչ մարդկանց հանդիպեցինք: Ի սկզբանե չէի որոշել օրագիր գրել, մարդիկ են այն «*օրագիր*» կոչել: Ժամանակի ընթացքում իմ օրագիրը որոշակի խմբերում լայն տարածում ստացավ: Մարդիկ ուզում էին տեղեկացված լինել, իսկ ինձ էլ անհրաժեշտ էր կիսվել, քանի որ պահեր կային, որ թվում էր՝ կխելագարվեմ: Նաև կարծում էի, որ օգուտ եմ տալիս: Մարդկանց արձագանքը շատ էր օգնում դա զգալ:

Օրագիրս միշտ հրապարակային է եղել, բայց այդ հանգամանքն ամենևին չի ազդել գրառումների բովանդակության վրա: Շատ անձնական բաներ էի գրում ու դրա համար հետագայում հաճախ «*ջղայնանում*» էի ինքս ինձ վրա: Խաղաղ պայմաններում այդ ամենի մասին հաստատ չէի գրի: Թվում էր, թե ամեն օրը վերջինն է: Ուզում էի պատմել Արցախի ու Արցախի մարդկանց մասին: Ուզում էի, որ աշխարհն իմանա: Ուզում էի հուզել մարդկանց, դիպչել ամենախոր կետերին և ստիպել նրանց ինչ-որ բանի գնալ՝ պատերազմը կանգնեցնելու կամ մարդկանց օգնելու հարցում: Լսարանը շատ հաճախ հերոսական բառեր ու հայրենասիրական մտքեր էր ուզում լսել, բայց ես հպարտ եմ, որ հանրության հավանությանն արժանանալու համար չդավաճանեցի ինքս ինձ:

Իմ օրագիրը սիրվել է առաջին հերթին արցախցիների կողմից, որը նշանակում է, որ այն հավաքական կերպար ունի: Ամենամեծ նշանակությունն ինձ համար այն է, որ տեղացիները օրագիրը իրենցն են համարում: Եթե կարդաք այն, չեք տեսնի ատելության

I was born and lived in Artsakh. When the war broke out, I was working as a journalist. We were reporting from the very first day, visiting villages, hospitals, etc. Parallel to my main job, I was writing posts on Facebook telling about the day and the people we met. Initially, I did not plan to write a diary per se; people called it as such. Over time, my diary became popular in certain circles. People wanted to be informed, while I wanted to share, for sometimes I thought I was losing my mind. It also helped me feel useful; people's reactions made me feel that way.

My diary has always been public, but it has not affected the content of my posts at all. I wrote about a lot of personal things, for which, later, I often blamed myself. I would definitely not write it all in peaceful times. Each day seemed to be the last one. I wanted to tell the reader about Artsakh and its people. I wanted the world to know. I wanted to touch people's souls, reach the depths of their hearts and make them do something to stop the war and help others. The audience often required heroic words and patriotic ideas, but I am proud that I did not betray myself to receive public approval.

First of all, people of Artsakh loved my diary, which means it reflected a collective image. What matters most to me is that local people consider it to be their own diary. If you read it, you wouldn't see any hate speech against Azerbaijanis. Many Azerbaijanis *«were not even offended»* and sent sympathy notes, because my texts were not written against one; they were about the other. I just wrote *«how good the people of Artsakh were»*, not *«how bad Azerbaijanis were»*. The diary is filled with my national identity. If I were not a local, I wouldn't discern all the nuances. At the same time, I was able to look at everything from the outside, without giving in to pretentious patriotism, and write only about my humble love for my home.

The fact that we have to talk about *«women's role»* in the context of war shows how diminished that role is. Under the ideal circumstances we wouldn't have

!!!

Երբեք կանայք
«պատերազմի
լեզուն» չեն
էրեւել «սեր
լեզուն»:

խոսք ադրբեջանցիների նկատմամբ: Նույնիսկ
բազմաթիվ ադրբեջանցիներ «չէին վիրավորվում» և
կարեկցանքի նամակներ էին գրում, քանի որ իմ
տեքստերը ոչ թե մեկի դեմ էին, այլ մյուսի մասին
էին: Ես պարզապես գրում էի, «թե ինչքան լավն են
արցախցիները», ոչ թե այն մասին, թե «ինչքան վատն
են ադրբեջանցիները»: Իմ օրագիրը լի է իմ ազգային
պատկանելությամբ: Եթե ես տեղացի չլինեի,
չէի նկատի բոլոր նրբությունները, բայց նաև
կարողանում էի դրսից նայել ամենին ու չտրվել
պաթոսախառն հայրենասիրությանը, և գրել
միայն տան հանդեպ իմ համեստ սիրո մասին:
Պատերազմի համատեքստում կանանց
դերը շատ է փոքրացված, այնքան, որ խոսվում է
«կանանց դերի» մասին առհասարակ: Այդ հարցը,
ըստ իս, չպիտի էլ ծագի կամ առանձնանա:
Բայց ընդունելով մեր իրականությունը՝ պետք
է նշեմ, որ կանայք նույնպես կռվում են: Նրանք
էլ պատերազմի ժամանակ դեր ունեն: Երևի
կանանց «պատերազմի լեզուն» նման է իրենց
«սիրո լեզվին»: Իոգ տանել, փրկել, խոսել այնպիսի
բաների մասին և այնպես, ինչպես տղամարդը
հազվադեպ կարող է: Ես հանդիպել եմ
բազմաթիվ կանանց, որոնք տարբեր դերեր էին
ստանձնել պատերազմի ժամանակ: Կարծում
եմ՝ կանայք ավելի հեշտ են կարողանում
ինքնակազմակերպվել. անել այն, ինչ պետք է,
լինել այնտեղ, որտեղ պետք են, և անել այն, ինչ
ամենալավն են կարողանում: Յուրահատուկ է
նաև պատերազմի մասին կանանց գիրը: Կանայք
գրում են ոչ թե այն մասին, թե որ թվականի որ
օրը որ պոստում ինչ կատարվեց, այլ այն մասին,
թե այդ կատարվածից ինչպես զգացին այս կամ
այն մարդիկ: Իհարկե, կան տղամարդիկ, որոնք
նույնպես շատ լավ զգում են: Բայց տղամարդը
լույս աշխարհի չի բերում երեխայի, և գուցե դրա
համար տղամարդը չի կարող կնոջ պես զգալ
երեխայի կորուստը: Պատերազմը մահվան,
կյանքի, սիրո, հույսի, պայքարի ու կորստի

մասին է: Ըստ իմ՝ կինն այս բոլորը ամենալավն է հասկանում:

Պատերազմից հետո ծանր հոգեբանական վիճակում էի. տնից դուրս չէի գալիս և ամբողջ օրը լաց էի լինում: Դիմեցի հոգեբանի, սակայն՝ անօգուտ: Պատերազմը մարդկային կյանքեր է կոտրում ու կոտրել է նաև իմը: Հիմա օրագրերը գիրք են դարձել և վավերագրական ֆիլմ, ու մարդիկ ասում են, որ պիտի հպարտ լինեմ իմ արածով: Ես չեմ զգում ո՛չ հպարտություն և ո՛չ էլ ուրախություն: Ինձ համար ոչինչ արժեք չունի: Միայն ուզում եմ խաղաղ ապրել, ապրել՝ չվախենալով ու չմտահոգվելով, որ գիշերը իմ սիրելիներին կսպանեն:

Պատերազմի ժամանակ վախ չէի զգում: Մեջս ուժ կար: Կարծում էի, որ օգտակար եմ: Իսկ հիմա զգում եմ ինձ այնպես, ինչպես այն զինվորականները, որոնք պատերազմի ժամանակ իրենց պետքական են զգում, իսկ հետո, երբ պատերազմն ավարտվում է, նրանք նորից անպետք են, ու նրանց չի հերիքում կարևոր բան անելու զգացողությունը: Այդպիսի մարդկանց շատ գիտեմ. իմ ամբողջ շրջապատը, իմ պապայի տարիքի մարդիկ, բոլորն այդպիսին են: Ամեն մեկի մեջ ինձ եմ տեսնում: Նրանք խմում ու ծխում են ամբողջ օրը, քանի որ չեն կարողանում հարմարվել կյանքին:

Ես գիտեմ, որ շատ բան կարող եմ անել, ու փորձում եմ: Բայց ես՝ Լիկա Զաքարյանս, վերջին անգամ ապրել եմ նոյեմբերի տասին: Այդ օրն իմ մեջ մի բան մահացավ:

even raised this issue. However, I should accept the reality we live in and mention that women fight as well. They play their unique role in wartime. Women's «war language» is perhaps similar to their «love language»: it's about caring, saving, and speaking in such a way that men rarely can. I met a lot of women who held different roles during the war. I suppose women are better at self-organizing, doing what they must do, being where they must be, and doing what they do best. Women's writing about war is also unique. They don't write about what happened in a certain position on a certain day, but rather about what people felt. Surely, men also can be quite sensitive. But men do not give birth, so maybe for that reason they cannot suffer the loss of a child as women do. War is about death, life, love, hope, struggle, and loss. I think women have a better understanding of all these things.

№!!!

Women's
«war
language»
is perhaps
similar
to their
«love
language»

I was in an awful psychological state after the war. I didn't go out and cried all day. Then, I went to therapy, but it didn't help. War ruins people's lives and it broke mine too. My diaries turned into a book and a documentary film, and people say I must be proud of myself. But I don't feel proud or happy. Nothing has any value for me. I just want to live in peace without being horrified that my loved ones might be killed at night.

During the war, I did not feel fear. There was strength in me. I thought I was helpful. But now I am like the soldiers who feel useful in wartime, but when everything is over, they are useless again and miss the feeling of doing something great. I know many such people: all of my acquaintances, people of my dad's age, they all experience the same. I see myself in each of them. They drink and smoke all day long, since they are unable to adapt to this life.

I know there's a lot I can do, and I try to do it. But I, Lika Zakaryan, lived for the last time on November 10. Something died in me that day.

Opus-175
«zufrieden»
fürs u

An experience
of «failure»

Andhit Ghazaryan
Writer
Gohar Khachatryan
Artist / Curator

Մշակույթ Դպրոց
Դպրոց մշակույթ
Դպրոց մշակույթ
Դպրոց

Անահիտ. Պատերազմի ժամանակ չգիտեի ինչ անել, գլուխս որ պատին տալ: Ու սկսեցի գրել, որ կարողանամ ինչ-որ ձևով մտածել ու հարաբերվել կատարվողի հետ: Հետո իմացա, որ Գոհարն Արցախում ա: Մտածում էի՝ բա որ Գոհարը մեռնի, ինչ եմ անելու: Շատ եմ անհանգստացել իմ տղա ընկերների համար, բայց ամենաշատը մտածել եմ Գոհարի մասին: Մտածում էի՝ Գոհարը տրավմաներ կունենա, չի խոսի, հոգեբանի չի գնա, ու ուզում էի Գոհարի հոգեբանի դերը ստանձնել: Գրում էի, ասում՝ տե՛ս ես գրել եմ, դու էլ գրիր: Մեր օրագիրը google doc-ի տիրույթում էր, որը բացել էի պատերազմի առաջին օրը: Դա մի տեղ էր, որտեղ իրար հետ էինք պատերազմի ժամանակ: Շատ էի ուզում, որ օրագիրը հետագայում գիրք դառնա, ամբողջանա ու վերջանա, որ կարողանանք օտարվել էդ տեքստից ու առաջ շարժվել:

Գոհար. Բայց եդ նաև նշանակում էր, որ տեքստը պիտի գրես, իսկ գրելու համար պիտի եդ ամենը վերապրես: Օրագրի իմ գրառումները ես պատերազմից հետո եմ արել: Նենց չէր, որ ժամանակ չկար, ուղղակի չէի կարողանում ուրիշ բանի մասին մտածել: Ամեն ինչ պարզապես անիմաստ էր թվում: Ինձ շատ դժվար էր ամբողջովին բացվել: Նաև «անհարմար» էր իմ փորձը հանրային դարձնելը: Վստահ չէի, որ իմ առօրեական փորձառությունների մասին գրելը արժեքավոր ա: Հետո ծանոթացա նման գրի ու մտածեցի, որ իմ գիրն էլ գոյություն ունենալու իրավունք ունի:

Anahit: I didn't know what to do and how to be during the war. So, I began to write in order to be able to think about and relate to what was happening in some way. Later I heard that Gohar was in Artsakh. I was thinking what I would do if Gohar died. I worried a lot about my male friends, but most of all about Gohar. I knew she would be traumatized but would neither talk about it nor see a therapist; so I wanted to serve as one for Gohar. I myself was writing and telling her to write as well. We kept our diary as a google doc that I had created on the first day of the war. It was a space for our togetherness during the war. I truly wanted the diary to become a book in the future, to be finished and completed, so that we could detach ourselves from the text and move on.

!!!
our diary
is an
experience
of failure

Gohar: However, it also meant that you should write, and in order to write, you should relive it all. I wrote my portion of the diary only after the war. Not that I hadn't had time, I just couldn't think about anything else. It was impossible. Everything seemed meaningless. Fully opening up was very difficult for me, partly because some things were too personal and «uncomfortable» to share publicly. I also wasn't sure whether my everyday experience was worth writing about. Then, I read such a text and thought that mine had the right to exist as well.

Անահիտ. Ինձ համար էլ շատ խոցելի բան ա հանրայնացումը: Ժամանակը արագ փոխվում ա, ու ինչ-որ ճշմարտություններ, որ առաջ էդպես ակնհայտ չէին, մեկ էլ դառնում են շատ ակնհայտ, ու քո գրածը ինչ-որ պահի կարող ա անհեթեթ դառնա: Գրավոր խոսքը միշտ խոցելի ա փոխվող իրականության հանդեպ: Բայց ամեն դեպքում ես էդ զգացել եմ, ես էդ գրել եմ: Նիմա, իհարկե, այլ ձև կգրեի, բայց սա վավերագրություն ա ու նաև լեզվի վավերագրություն: Մեր օրագիրը չաթ ա, ու երևի չաթ քիչ են գրել հայերենով: Երբ դու չաթը գրում ես որպես գիրք, ինքը դառնում ա գրական տարածք՝ չաթ-գրականություն: Ու կարևոր էր, որ մենք կարողանանք փոխանցել էդ սովորականությունը, ոչ հերոսականությունը, բազմաձայնությունը, զուգահեռ գնացող գոյությունների ամբողջությունը՝ իրականությունը:

Գոհար. Օրագիրը հրապարակելիս մտածում էի, որ էդ գիրքը պետք ա կարդան 50 կամ 500 տարի հետո ու պատկերացնեն, թե ոնց էր պատերազմի ժամանակ, ու ինչ փորձառություն են ունեցել երկու կանայք: Ինձ թվում էր, որ մեր ժամանակի մարդկանց համար էդտեղ ոչ մի նոր բան չկա, բոլորը զգացել են էն, ինչը շատ մոտ ա մեր ապրումներին: Էդ պատճառով մտածում էի, որ ապագայում օրագիրը միգուցե վավերագրության տեսանկյունից հետաքրքիր կլինի:

Անահիտ. Ինձ մոտ էլ ա էդպես եղել: Ես ուզում էի՝ ոչ պաթոսով գիրք լինի պատերազմի մասին: Ու գրելիս մտքումս ուրիշ գրքեր էին, որոնց պես չէի ուզի՝ լիներ: Մարդկանց մեջ պատկերացում կա, թե ոնց պետք ա գրել պատերազմի մասին, որը շատ պատրիարխալ պատկերացում ա: Տղամարդ գրողներ կան, որ անասելի զգայուն են, բայց միջին վիճակագրական տղամարդը պատրիարխալ կգրի. նույնիսկ եթե ինքը էդպես չի մտածում, իր լեզվական կաղապարները պատրիարխալ կլինեն: Կանանց

Anahit: I also think publicity makes us quite vulnerable. Time changes so quickly and some truths, not so apparent before, suddenly become too obvious, and at some point your writing turns into something preposterous. The written word is always vulnerable to changing reality. Nevertheless, I felt the things I wrote about. Today, I would surely write in a much different manner, but this is documentation, along with documentation of the language. Our diary is a chat, and I assume there are few examples of such texts in Armenian. When you write a chat as a book, it becomes a literary space - chat-literature. And it was important for us to be able to communicate that ordinariness, non-heroism, polyphony, all of the parallel existences that make up reality.

Gohar: When publishing the diary, I was thinking that people would read the book in 50 or 500 years, to make sense of what it was like during the war, and what two women had experienced. It seemed to me that there was nothing new there for the people of our times: everybody had felt similar things. That's why I thought the diary might be interesting as documented evidence in the future.

Anahit: I felt the same. I wanted to make a non-pathetic book about war and while we wrote, we kept in mind poor examples of books to keep us alert. People have a common, rather patriarchal perception of how to write about war. There are several male writers who are extremely sensitive, but an average man would write in a patriarchal manner; even if he thinks differently, his use of language would be patriarchal. Most women have also adopted man's vocabulary; many female writers speak from very patriarchal positions. One of my female friends once asked what I had done to have something written about it. The «*necessity*» to speak from the trenches is interesting.

մեծ մասը նույնպես յուրացրել ա տղամարդու բառապաշարը: Լիքը կին գրողներ խոսում են շատ պատրիարխալ դիրքերից: Իմ կին ընկերներից մեկն ասեց՝ բայց ինչ ես արել, որ գրել ես: Հետաքրքիր էր էդ խրամատից խոսելու «կարիքը»:

Որպես ամփոփում ուզում եմ ասել, որ ընդհանուր առմամբ մեր օրագիրը «ձախողման» փորձ ա. նախ՝ մեր օրագրությունը հետահայաց ա: Մենք նաև ձախողել ենք բառերով ամբողջովին արտահայտել էն, ինչն ապրել ենք: Ու ի վերջո մեր բոլոր փորձերը ձախողում էին ամեն ոլորտում՝ մարդկային, քաղաքական, դիվանագիտական... հնարավոր չեղավ էնպես խոսել, որ պատերազմ չլինի: Ու գիտակցելով, որ ամեն ինչ ձախողել ենք, տապալել ենք, պարտվել ենք, ի գիտություն ընդունելով, որ, հա, վերջում, միևնույն ա, ձախողելու ենք, փորձում ենք ամեն դեպքում գրել:

To sum up, I want to say that overall, our diary is an experience of «*failure*»; because first of all, it is retrospective. We have also failed to fully express our feelings through words. In the end, all our attempts have failed in every field: human, political, diplomatic... We didn't manage to effectively speak up against the war. And realizing that we have failed in everything and we have lost, understanding that, yes, we will fail again in the end, we continue attempting to write.

Soft marginal
unpleasantness
of my life,
with his
pulp-movie
look!

The feeling
of unreality
of events
never left me,
as if I were
in a stupid
blockbuster.

Olga Bragina
Poet

Olga Bragina
Mother

CSN Lab. Դուք
գտնվում էիք
Ուկրաինայում,
երբ սկսվեց
պատերազմը:
Հիմա Դուք
ստիպված լքել
եք երկիրը:
Պատերազմի
առաջին
ամիսներից
մինչ օրս Դուք
շարունակում
եք գրել: Ինչպե՞ս
կարող եք
նկարագրել այն,
ինչ կատարվեց և
դեռ կատարվում
է Ձեզ հետ՝ որպես
ուկրաինացու,
որպես կնոջ, որպես
բանաստեղծի:

Օլգա. Այս ընթացքում
ես եվրոպական շատ
քաղաքներում եմ եղել,
տարբեր քաղաքներում
պոեզիա եմ կարդացել
փախստականների համար
ու նաև խոսել արտագաղթի
իմ փորձառության մասին:
Ես շարունակում եմ
պոեզիա գրել, քանի որ դա
ինձ համար հիմնականում
ինքնարտահայտվելու
և տեղի ունեցողը
հասկանալու միջոց է:
Ինձ համար պոեզիան
համընդհանուր լեզու
է, որով կարելի է խոսել
սարսափի մասին,
որը մենք մինչ օրս
չենք կարող ընկալել:
Փախստականությունը
նաև բերեց բազմաթիվ
կենցաղային
դժվարություններ, ես
հայտնվեցի ինձ համար
նոր միջավայրում,
և այստեղ գործեց
վերացարկման
էֆեկտը, աշխարհին այլ
տեսանկյունից նայելու
հնարավորությունը:
Բայց չդադարող
սթրեսը միանշանակ
ծանր է: Ամռանն ամեն
առավոտ արթնանում
էի ու մտածում՝ այն հիմա
լուրերով կկարդամ, որ
պատերազմն ավարտվել է:

CSN Lab. When the war started, you were in Ukraine. Then, you had to leave the country. Since the first months of the war, you have been writing. How would you describe what has happened and is still happening to you as a Ukrainian, as a woman, as a poet?

Olga. I have traveled to many European cities throughout this time, I have read poems to refugees in different cities, and have also talked about my experience of emigration. I continue writing poetry, for it is the main way for me to express myself and understand what is going on. For me, poetry is a universal language through which we can talk about the horror we haven't been able to comprehend up to this day . Being a refugee also caused many domestic challenges. But I found myself in a new environment, equipped with the opportunity to look at the world from a different angle, through the effect of abstraction. However, constant stress is definitely hard. In summer, I woke up every morning, thinking that today I would read in the news that the war was over.

CSN Lab. Ո՞ր պահից
սկսեցիք առցանց
օրագիր վարել,
ինչպես ծագեց
զգացողությունները
և կատարվողը
վավերագրելու
միտքը:

Օլգա. Պատերազմի
առաջին օրվանից ես
սկսեցի Ֆեյսբուքում
գրառումներ անել այն
ամենի մասին, ինչ տեսնում
էի: Այդ ժամանակ մարդիկ
վազում էին խանութներ
և բանկոմատներ:
Մենք իսկապես
չգիտեինք ինչ գնել, ինչ
անել, եթե հանկարծ
էլեկտրականությունն
անջատվի կամ ստիպված
լինենք տարհանվել:
Չգիտեինք նաև, թե ուր
տարհանվել: Ոգում էի չոր
սպիրտ գնել, բայց չգտա:
Եկա տուն ու գրառում
արեցի խանութներում ու
շուկայում մարդկանցից
իմ լսածի մասին: Մենք
պատերազմը տեսել
էինք միայն ֆիլմերում և
պատկերացում չունեինք,
թե ինչպես կարող է
դա կատարվել մեր
իրականությունում 2022
թվականին: Տեղի ունեցածի
անիրականության
զգացումը չլքեց, ասես
հիմար բլոկբաստերում
լինեի:

CSN Lab. At what point did you start to keep an online diary? How did the idea of documenting events and your feelings come to you?

Olga. From the first day of the war, I began writing posts on Facebook about everything I saw. It was a time when people were rushing to shops and ATMs: we really didn't know what to buy and what to do if the lights went out or if we had to evacuate. We didn't know where to evacuate either. I wanted to buy heat tablets, but I couldn't find any. I came home and wrote a post about what I had heard from people in stores and at the bazaar. We had seen war only in movies and had no idea how it could be executed in our reality of 2022. The feeling of unreality of events never left me, as if I were in a stupid blockbuster.

CSN Lab. Have you had any previous experience of writing diaries? How difficult was it for you to choose a style? Was your poetic experience an obstacle or rather an enabler to write about the war?

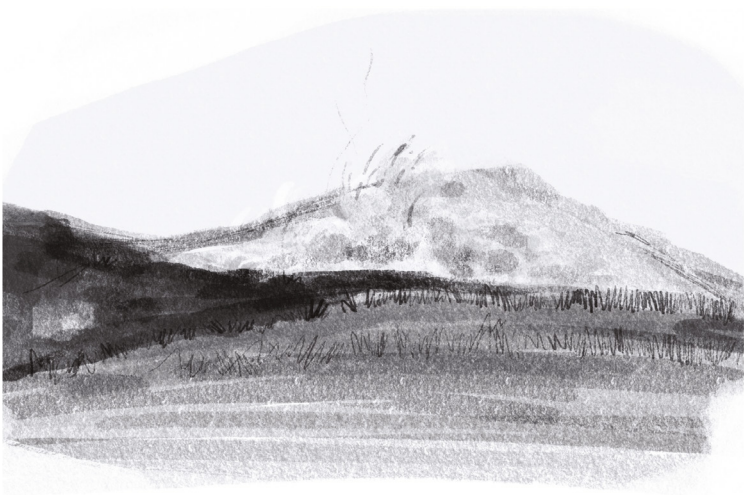
Olga. I wrote about what was happening around me; these were my usual diary entries, so I did not try to invent a specific style to write about the war. This has nothing to do with my poetic experience, however, my war poems also have changed and become sheer or, shall we say, more «prosaic».

CSN Lab. Նախկինում
օրագրության
փորձ ունեցել էք,
որքանով էր Ձեզ
համար դժվար
կամ հեշտ ընտրել
գրելաոճը: Ձեր
բանաստեղծական
փորձը խանգարել է,
թե՛, ընդհակառակը,
օգնել է ձեզ գրել
պատերազմի
մասին:

CSN Lab. Ձեր
գրավոր լեզուն
հիմնականում
ռուսերենն է: Դուք
Ռուսաստանում
շատ բան եք
հրատարակել:
Ռուսաստանում
բանաստեղծական
շրջանակներն ու
ընթերցողները
ծանոթ են Ձեր
գործունեությանը:
Այժմ երկու
մշակույթների
այսպիսի կտրուկ
տարանջատում
է տեղի ունեցել:
Ինչպիսին է Ձեր
վերաբերմունքը
այս ամենին:

Օլգա. Ես գրում էի իմ
շուրջը կատարվողի
մասին. դրանք իմ
սովորական օրագրային
գրառումներն էին: Ես
չփորձեցի հատուկ նոր
ոճ հորինել պատերազմի
մասին գրելու համար:
Սա բանաստեղծական
փորձառության հետ կապ
չունի, բայց պատերազմի
մասին իմ պոեզիան էլ
է դարձել թափանցիկ,
առավել «պրոզաիկ»:

Օլգա. Իսկական ռուսական
մշակույթը հիմա
աքսորված է կամ գտնվում
է ընդհատակում. Ես այդ
մշակույթի հետ կապերը
չեմ խզել: Նուսով եմ, որ այն
շուտով կվերադառնա:

CSN Lab. Մենք
ապրումնակցմամբ
և սարսափով ենք
հետևում, թե ինչ
է կատարվում
Ուկրաինայում,
բայց միևնույն
ժամանակ ինքներս
էլ սեփական
պատերազմի
մեջ ենք: Շատ
շնորհակալ ենք
Ձեզ, որ գրում եք,
որ դիմակայում
եք պատերազմին
գրի միջոցով:
Եթե ունեք մտքեր,
որ կցանկանաք
փոխանցել հայ
ընթերցողին,
կարող եք կիսվել:

Օլգա. Պետք է հավատանք,
որ պատերազմը
կավարտվի, խավար
գիշերվան կհաջորդի
արշալույսը: Ու եթե մեզ
ինչ-որ բանի համար նման
փորձություն է տրվել, ապա
պետք է ընկալել դա և
պատմել դրա մասին:

CSN Lab. You write mainly in Russian; you have published a lot in Russia and poetic circles and readers there are familiar with your work. Now, there is a drastic disconnect between the two cultures. How do you feel about it?

Olga. The real Russian culture is now underground or in exile. I have not severed ties with it. I hope it will redeem its position.

CSN Lab. We are watching the Ukrainian events with sympathy and horror, but at the same time, we are living through our own war. We are very grateful that you write and resist the war through your written word. If you have any other thoughts you would like to share with Armenian readers, please go ahead.

Olga. We must believe that the war will end and sunrise will light the darkness of night. And if, for some reason, we are burdened with such a challenge, we need to comprehend and talk about it.

Admiral &
General Sir
Robert Smith...

It's hard to
talk about our
fear...

Krzyszyna Walke
Visual artist

Krzyszyna Walke
Visual artist

Ինչպե՞ս սկսեցի իմ օրագիրը... Սիրտս ու հոգիս
շատ էին ցավում: Չէի հասկանում՝ դա ինչպես
մեջս պահեմ: Վերցրի թուղթն ու գրիչը... հետո
վրձինը... ու սկսեցի նկարել: Նկարելուց հետո
զգայական առումով ինձ ավելի լավ զգացի:
Սկսեցի ամեն օր նկարել, ու դա կայունություն
հաղորդեց մտքերիս: Ես նախկինում ունեցել եմ իմ
անձնական օրագրության փորձառությունը, բայց
այս վիզուալ օրագիրը առանձնահատուկ է: Սա իմ
երկրի և իմ ժողովրդի օրագիրն է: Իմ ուկրաինացի
լինելը, իմ ազգային պատկանելությունն իմ
հպարտությունն են: Պատերազմի մասին
պատմողներից մեկը լինելը պատասխանատու ու
կարևոր գործ է ինձ համար: Դժվար է պատկերել
այդքան ցավ... փաստագրել այն նկարելու
միջոցով... նկարել վախը, հուսահատությունն ու
տառապանքը, բայց օրագիրը պատմություն է:
Պատմությունը մենք ենք:

Ես որոշեցի անմիջապես հրապարակել
նկարները, քանի որ բոլորս էլ պատերազմի
ժամանակ ցավ ենք զգում ու բոլորս էլ
ապրումակցման կարիք ունենք: Բացի
այդ, կարևոր է խոսել ու բարձրաձայնել իմ
երկրում ընթացող պատերազմի մասին: Մենք
պետք է ցույց տանք, թե ինչպես ենք ապրում
պատերազմին զուգընթաց: Իմ նպատակն է

How did I start keeping a diary?... My heart and soul were hurting a lot. I did not imagine how I should keep it to myself. I took a paper and a pen... then a brush... and started to paint. When I created an illustration, I felt better emotionally. I started painting every day and it gave me stability in my thoughts. I had the experience of [keeping] my own private diary before, but this one is special. This is a diary of my country and my people. My Ukrainian nationality is my pride! Being one of those who talk about the war is a responsible and important task for me. It's hard to paint so much pain... fear, despair and suffering...to document all these through painting. However, a diary is history and history is us.

I decided to post the illustrations right away, because we all suffer during the war and need support and an opportunity to share our pain. Apart from that it is important to talk about the war in my country. We need to show how we live parallel to the war. My goal is to inform the world about our suffering and life. I believe that it is necessary to organize public readings of diaries and exhibitions of visual diaries in different countries, so that everyone can feel and see information about the war. Words are sometimes hard to read, but visual artworks are easier because you can feel them.

Side A

BA16K022

Illustration: Khrystyna Valko
“Նկարագրորում” Կրիստինա Վալկո

!!!

Տղամարդիկ
նայե՛ք ինչ
բնական
պարզությամբ
մտաբ. 100
կորիտ զվար
առ կամ
այն կյանք
կապրեց...
Բայց ինչպե՞ս
հասնում ե՞ս
հայտնում...

աշխարհին տեղեկացնել մեր տառապանքների
և կյանքի մասին: Եվ կարծում եմ, որ անհրաժեշտ
է կազմակերպել օրագրերի հրապարակային
ընթերցումներ և վիզուալ օրագրերի
ցուցահանդեսներ տարբեր երկրներում, որպեսզի
բոլորը տեսնեն ու զգան պատերազմը: Բառերը
երբեմն դժվար է կարդալ, բայց պատկերները
ընկալելը առավել հեշտ է, քանի որ դրանք կարող
են զգալ:

Տղամարդու և կնոջ` պատերազմի
ընկալման ու ներկայացման միջև
տարբերություններ կան: Տղամարդիկ ռացիոնալ
են խոսում պատերազմի մասին. 100 հրթիռ
ընկավ, այս կամ այն կողմը հաղթեց... Բայց
կանայք մտածում են հույզերով... Նրանք
անհանգստանում են յուրաքանչյուր զինվորի,
Նրա երեխաների, կնոջ համար: Յուրաքանչյուր
կին պաշտպան է, յուրաքանչյուր կին մարտիկ
է, որը պաշտպանում է իր ընտանիքը: Կանայք
պատերազմի մասին խոսելու յուրահատուկ
«լեզու» ունեն: Նրանք ունեն պատերազմի իրենց
յուրահատուկ փորձառությունը: Ես երկիրը չեմ
լքել, պատերազմի առաջին օրվանից մնացել
եմ տանը: Ինձ համար դժվար էր որդու
բացատրել, թե ինչ է պատերազմը, բացատրել,
թե ինչ են օդային հարձակումները և հրթիռային
ռմբակոծությունները: Ես օկուպացված
տարածքների երեխաների հետ աշխատում էի
որպես արտթերապևտ, և այս փորձն ինձ ուժ
տվեց, դարձավ պատերազմին դիմակայելու
իմ ճակատը: Իմ ճակատը երեխաների հետ
աշխատանքն է: Ես իմ օրագրում հաճախ եմ
խոսում մեր աղջկա խնդիրների մասին: Դժվար է
խոսել... հաճախ ասելիքը խիստ նեղ անձնական
է: Բայց երբ մենք սովորում ենք խոսել այդ մասին,
կարողանում ենք ավելի ուժեղանալ... Դժվար է
խոսել մեր վախի մասին...

There are differences in how men and women perceive and represent war. Men talk about war rationally: 100 missiles fell, victory was won by this or the other side. Women think with emotions. They worry about each soldier, about his children, his wife. Every woman is a protector; she is a warrior who protects her family. Women have a unique «language» to talk about war. They have their own unique experience of war. I did not leave the country, I stayed at home from the first day of the war. It was difficult for me to explain to my son what the war was, what air raids and rocket bombings were. I worked as an art therapist with children from the occupied territories and this experience gave me strength: it became my front to resist the war. My front is to work with children. I often talk about our daughter's problems in my diary. It's hard to talk about ... These are intimate things. But when we learn how to talk about it, we become stronger... It's hard to talk about our fear...

!!!
Men talk
about war
rationally:
100
missiles
fell,
victory
was won
by this
or the
other side.
Women
think
with
emotions.

Illustration: Khrystyna Valko
"Ապրազգարիւմ" Կրիստինա Վալկո

kin

hupf-mufmura
v5 hupf-mufmura
purauf 50g h
puraufmura mura
duraufmuraufmura
puraufmuraufmura

I order the
chairs and turn
it into a
temporary space

Kateryna Yehorushkina
Writer

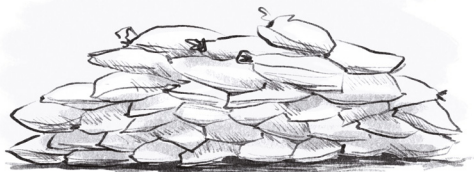

Yehorushkina Kateryna
Yehorushkina

Օրագիր պահել եմ մինչև փետրվարի 24-ը.
հիմնականում գրել եմ իմ հարաբերությունների,
երազնների, ներքին փոփոխությունների ու
տազնապանների մասին: Փետրվարի 24-ին արդեն
ռուսական ռազմական ուղղաթիռներ էին
պտտվում իմ տան վերևում, և ես ստիպված եղա
փախչել: Այժմ բնակարան եմ վարձել Արևմտյան
Ուկրաինայում՝ ավելի ապահով շրջանում:
Շարունակում եմ գրել, իսկ նախկին օրագրերս
Վիշիորոդի տանն են մնացել: Օրագրի ժանրը
թույլ է տալիս առավելագույնս անկեղծ լինել,
օգնում է զրուցել ինքդ քեզ հետ և, խուսափելով
մտքերի լճացումից, առաջ շարժվել:

Իմ օրագիրը ամբողջովին հանրային չէ:
Ես հրապարակում եմ միայն այն հատվածները,
որ կարող են օգտակար լինել հանրությանը:
Խիստ նեղ անձնական հատվածները, որոնցում
չափազանց անկեղծանում եմ մարդկանց հետ
հարաբերությունների մասին, չեմ հրապարակում:
Օրագրում խոսում եմ դեօկուպացված տարածքներ
կատարած իմ ճանապարհորդությունների
և վկայությունների հավաքման մասին, իմ
զգացմունքների մասին, երբ տեսնում էի
ավերածությունները, փախստականների հետ իմ
պատմաթերապիայի սեանսների և պատերազմի
ժամանակ գրող լինելու մասին, Հաղթանակից
զատ՝ այլ բանի մասին երազելու իրավունքի
մասին, «*հետաձգված կյանքի*» համախտանիշի
մասին ու երեխաների վրա պատերազմի թողած
ազդեցության մասին, ազգային ինքնության
մասին, այն արժեքների մասին, որոնք օգնում
են ուկրաինացիներին լինել այդքան տոկուն և
ուժ գտնել՝ պայքարելու ռուս օկուպանտների
կողմից մեր ժողովրդի նկատմամբ իրականացվող
ցեղասպանության դեմ:

Ուկրաինացիների մեծ մասը տրավմաներ
ունի պատերազմից: Տրավմայի բուժման

I kept a diary before February 24, but I wrote mostly about my dreams, relationships with people, intrapersonal changes and crises. On February 24, Russian military helicopters were already flying outside the windows of my apartment, so I had to flee. Now I have to rent an apartment in a safer region. I continue writing, but my previous diaries are at home in Vishhorod. The «diary» genre allows maximum frankness, helps to talk to yourself to avoid «thoughts in a circle» and move on. My diary is not publicly available. I publish only those episodes that can be useful for a wider circle. I do not publish very personal entries where I express frank thoughts about relationships with people.

In the diary I talk about my trips to the de-occupied territories, the process of collecting testimonies and my feelings from the destruction I saw; about my story therapy sessions with refugees and what it is to be a writer in wartime; about the right to dream about anything else than our Victory, about the syndrome of deferred life and the impact of war on children; thoughts on national identity and the values that help Ukrainians to be so resilient and find the strength to fight the genocide, being committed by the Russian occupiers against our people.

փուլերից մեկը մտքերի, զգացմունքների և բառերի միջև կապ գտնելն է, այսինքն՝ դրանք արտահայտելը՝ խոսքով կամ գրով: Օրագիր պահելը ինձ համար թերապևտիկ գործընթաց է: Այսկերպ ես կարգուկանոն եմ հաստատում քառսի մեջ և վերածում այն ժամանակավոր ինչ-որ տարածքի: Ամենամեծ խնդիրն առաջանում է, երբ շաբաթներով չես գրում, և բառերը քեզնից խույս են տալիս: Երբ չեմ կարողանում մտքերս արձակ շարադրել, գրում եմ վերլիբռ (անհանգ բանաստեղծություն): Չգիտեմ՝ արդյոք կարող եմ դրանք օրագիր կոչել. ազատ ոտանավորը ներանձնային խոր գործընթացների մասին է, որոնք հաճախ չգիտակցված են: Այս բանաստեղծությունները շատ զգայական են: Դրանցից մի քանիսը նվիրված են երեխաներին, որ մահացել են ռուսական հրետակոծություններից: Այդ բանաստեղծություններից մեկը մոր վերջին օրորոցայինն է իր փոքրիկ երեխային, որը մահանում է իրենց տան ավերակների տակ մինչև օգնության հասնելը: Ես գրել եմ այս բանաստեղծությունը մի քանի փուլերով, շատ եմ լաց եղել, որովհետև սա է մեր իրականությունը:

Երբեմն նաև ինքնարժեզրկման խնդիր է առաջանում, երբ մտածում ես՝ արդյոք պատերազմի քո փորձառությունը արժանի է գրվելու: Ես զինվորական բժիշկ չեմ, օկուպացիայի մեջ չեմ հայտնվել: Միայն իրանական «Շահեդներ» (անօդաչու թռչող սարք) ու ռուսական հրթիռներ են անցել գլխավերևովս, ես մեկ շաբաթ լոգարանի սառը հատակին եմ քնել և ժամերով նստել ցուրտ ապաստարանում: Այս փորձառությունները ծանր սթրեսի մասին են, սակայն միշտ էլ կլինեն մարդիկ, որոնք ավելի սարսափելի բաների միջով են անցել:

Most Ukrainians are traumatized by the war. One of the stages of trauma treatment is to find a connection between thoughts, feelings and words. That is, talking or writing them out. Keeping a diary is a therapeutic process for me. In this way I order the chaos and turn it into space - even if it is temporary. The biggest problem arises when you don't write for several weeks, then the words run away somewhere. When I cannot convey something in prose, I write verlibs. I don't know whether to consider them a diary, but they are about very deep, often unconscious processes in me. These poems are emotionally very intense. Several of them are dedicated to children's deaths from Russian shells. One of the poems is a mother's last lullaby to her little child who dies under the rubble of their house before help would arrive. I wrote this poem in several stages; I cried a lot, because this is our reality.

Sometimes there is also the problem of self-depreciation, when you think whether your experience of war is really so important to reflect it in writing. I am not from the military, neither am I a doctor; I was not under occupation. There were only Iranian «shaheds» and Russian missiles flying over me. I slept for a week on the bathroom floor and stayed for hours in a cold bomb shelter. Yes, these experiences are about severe stress, but there is always a person who has experienced much more terrible things.

the war
deprives
youth and
beauty

According to my observations, men, in their public posts, write more about what they saw rather than what they felt. They draw historical analogies, provide facts and analyses; in the meanwhile, women pay attention to feelings and internal changes during the war; they write about the experiences of refugees, motherhood and loneliness. Women mostly understand that behind the destroyed occupiers there are our fallen defenders, as well as the wounded, the captured and the missing. They are all

Իմ դիտարկմամբ՝ պատերազմի մասին իրենց գրառումներում տղամարդիկ ավելի շատ պատմում են այն մասին, թե ինչ են տեսել, այլ ոչ զգացել: Նրանք պատմական զուգահեռներ են անցկացնում, փաստեր և վերլուծություններ ներկայացնում: Իսկ կանայք ուշադրություն են դարձնում զգացմունքներին և ներանձնային փոփոխություններին, գրում են փախստականի փորձառության, մայր լինելու ու միայնության մասին: Կանայք հիմնականում հասկանում են, որ օկուպանտների ոչնչացման հետևում մեր զոհված, վիրավորված, գերի ընկած կամ անհետ կորած պաշտպաններն են: Նրանք բոլորն ինչ-որ մեկի երեխաներն են, ծնողները, սիրած մարդիկ: Եվ այս գիտակցումը շատ ցավոտ է:

Օրագրում որոշ օրերի գրառումներ ավելի երկար են, քան մյուսները. օրինակ՝ անվերջանալի փետրվարի 24-ը: Այդ օրը ես դարակից հանեցի տատիս սիրեցյալի նամակները Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակներից: Ես կարդացի նրա մտորումները, թե ինչպես է պատերազմը խժռում երիտասարդությունը և գեղեցկությունը: Նա չվերադարձավ պատերազմից, և իմ տատը նրա նամակներն ինձ վստահեց: Ես դրանք դրեցի իմ «անհանգիստ» ճամպրուկում և ուղևորվեցի դեպի Կիև՝ թողնելով իմ սիրելի տունը արդեն նոր պատերազմի պատճառով:

!!!

պատերազմը խժռում
երիտասարդությունը և
գեղեցկությունը:

someone's children, parents and loved ones. And this understanding is very painful.

Some entries in the diary are much longer than the others. For example, the endless February 24. That day I took out the letters of my grandmother's beloved from the Second World War from the nightstand. I read his reflections on how the war devours youth and beauty. He never returned, and my grandmother bequeathed me to keep these letters. I put them in my *anxious* suitcase and walked to Kyiv, leaving my cherished home because of the new war.

Օրագրություն
Հայ
աշխարհագրի
Հայաստանի

literary diary
on the
threshold of
new worlds

Sirvanush Boyan
literary scholar

Արարիկայ պոփյառ
բարբառագիր

17-18-րդ դարից ի վեր լայն տարածում գտած օրագրությունը սերտորեն կապված է անձնական փորձառությունը արձանագրելով ըմբռնելու մարդկային գործունեության հետ: Առարկայական աշխարհն անձնական անկյան տակ բեկելու այս փորձառությունը միևնույն ժամանակ ընդարձակ աշխարհը սահմանափակելով իրեն՝ մարդուն մոտեցնելու մի այնպիսի անհրաժեշտ գործողություն է, որով մարդն առարկայական աշխարհը ճանաչելի է դարձնում իր հնարավորությունների սահմաններում: Պատահական չէ, ուրեմն, որ օրագրությունը ծաղկում է հատկապես արդի շրջանում, երբ նոր աշխարհների բացահայտումը կենսականորեն անհրաժեշտ էր դարձնում նաև այդ աշխարհների այնպիսի ըմբռնումը, որով վերջիններս երևում էին անհատ մարդու հայացքում բեկված իրենց հմայքով:

Օրագրությունը
այս ժանրը
միևնույն ժամանակ
նոր աշխարհների
բացահայտման
միջոցն էր
և փարատող
ճշմարտություն:

Ուղեգրություններին ներհյուսված այս ժանրը միևնույն ժամանակ նոր աշխարհների բացահայտմամբ ոգեշնչված ճանապարհորդների ուղեկիցն էր դառնում երկար ճանապարհորդությունների ժամանակ և մարմնավորվում որպես նրանց անցած ուղու հիշողությունն իր էջերում պարփակած ճանապարհորդական նոթագրություն: Օրագրությունն իր այս կողմով հատկապես գրավում էր կանանց: Հասարակական այնպիսի պայմաններում, երբ գրաճանաչ կինը միևնույն է զրկված էր հանրայնորեն հանդես գալու հնարավորությունից, օրագրությունը ապրումները բացահայտելու ճանապարհին նրա միայնակությունն ուղեկցող ու փարատող ընկեր էր դառնում: Այդպես էին 18-19-րդ դարերում լայն տարածում գտնում ներքին օրագրերը, որոնք դուրս գալով կանանց շրջանակներից՝ հարազատ ժանր էին դառնում նաև նրանց համար, ովքեր հակվում էին պեղելու իրենց ներաշխարհը:

Օրագրության այս հատկությունն է նկատի առնում ֆրանսիացի սպիրիտուալիստ

Literary diary, widespread since the 17-18th century, is closely related to the human activity of understanding personal experience by recording it. The experience of refracting the objective world to a personal angle and in the meantime, limiting the vast world in order to bring it closer to oneself is a necessary act through which one makes the objective world recognizable within one's own capabilities. It is no coincidence, then, that the genre of diary flourishes especially in the modern era, when the discovery of the new worlds made it vitally necessary also to understand those worlds in their charm of being refracted in the eyes of an individual.

Interwoven with travelogue, this genre became a companion of travelers, inspired the discovery of the new worlds, during their long journeys as a travel notebook, and embraced the memory of the path they took. This aspect of the diary especially attracted women. In such social conditions, when a literate woman was still deprived of the opportunity to speak publicly, diary became a friend accompanying and comforting her in revealing her feelings. In this way personal diaries were widely spread in the 18th and 19th centuries: going beyond the circle of women, they became a favorite genre for those who tended to delve into their inner world.

Մեն դե Բիրանը, երբ օրագրային իր մի նշումի մեջ գրում է. «Ես մենակ եմ, իմ կրակի մոտ, պահվում եմ իմ սենյակում շատ դաժան ցրտից, որը ծագել է գիշերվա մեջ [...] Քանի որ ես ավելի լավ բան չունեմ անելու, քանի որ անկարող եմ որևէ կայուն ուսումնասիրության նվիրվելու, պետք է զվարճացնեմ ինքս ինձ՝ անդրադառնալով իմ ներկայիս դրությանը, իմ սրտի վիճակին, իմ կյանքի այս հատվածում...» (25 դեկտեմբերի 1794): Ուրեմն, անկախ նրանից, թե օրագրությունն իր մեջ պարփակել է փորձում առարկայական աշխարհը, թե պեղում է մարդու ներաշխարհը, այն մարդու ինքնախոսությունն է, որի մեջ միմյանց են ներհյուսվում առարկայական աշխարհն ու մարդու ներաշխարհը: Հենց այս հարթության մեջ մոտենալով բնույթով իրեն մոտ ինքնագրությանը (auto fiction)՝ օրագրությունը տարբերվում է վերջինից մի էական կետում. այն ոչ թե անձնական փորձառությունը հետահայաց կառուցելու նախագիծ է, այլ պահն իր ընթացքի մեջ ապրելու և արձանագրելու ընթացիկ կատարում:

Ժանրի այս հատկությունն իր տարբեր կողմերով ի հայտ է գալիս հասարակական մեծ հեղաբեկումների՝ հեղափոխական ու պատերազմական (ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ համաշխարհային) պայմաններում ծնունդ առած օրագրերում: Հասարակական հեղաբեկումները հրապարակ են բերում մարդկային փորձառության ծալքերում կուտակված խնդիրները և որպես կանոն ուղեկցվում դրանք լուծելու արմատական եղանակներով: Սա սրում է փոփոխվող աշխարհի հանդիման մենակ մնացած մարդու զգացողությունները և դրանք ըմբռնելու եղանակները: Այս հանգամանքերում ինքնախոսությունը հաճախ ապրելու միակ հնարավորությունն է ըմբռնվում, և ինչպես գերմանական ճամբարներում հայտնված Աննա Ֆրանկն է գրում, հանդես գալիս որպես

French spiritualist Main de Biran refers to this feature of the literary diary when writing in one of his diary entries: «I am alone, by my fire, kept in my room from a severe cold which has arisen in the night [...] As I have nothing better to do, as I am unable to devote myself to any stable study, I have to entertain myself by reflecting on my present condition, on the condition of my heart in this part of my life...» (December 25, 1794). Therefore, whether the diary tries to encapsulate the objective world or excavate the inner world of a person, it is a *self-talk* in which the objective world and the inner world of the person intertwine. In this dimension, the diary is close to the auto fiction, yet is different from the latter in one essential point: it is not a project to retrospectively construct a personal experience, but an ongoing performance of living and recording the moment as it unfolds.

This attribute of the genre appears in its various aspects in the diaries created during great social upheavals - revolutions and wars (both civil and global). Social upheavals bring to the fore the problems buried within the layers of human experience and usually come with radical solutions. This sharpens the feelings of a lonely person that stands alone against the changing world, as well as the ways of understanding those feelings. In such circumstances, self-talk is often perceived as the only chance to live, and as Anne Frank writes in the German camps, it is a way to survive. «The nicest part is being able to write down all my thoughts and feelings; otherwise, I'd absolutely suffocate,» she wrote in her notes of March 16, 1944.

diary became
a friend
accompanying
and
comforting
her in
revealing
her feelings

In war diaries, staying alive and staying human by writing are often equated. By pursuing his own creative act of writing, a person is not only able to mentally touch the overlapping layers of individual and social experience, which are elusive in everyday life, but also to experience it in extraordinary conditions. This, in turn, allows the recorder of catastrophic events to fully comprehend what he describes. «What

կենդանի մնալու եղանակ: «Ամենահաճելի մասը
իմ բոլոր մտքերն ու զգացմունքները գրելն է. հակառակ
դեպքում, ես բացարձակապես կխեղդվեմ», – գրում է Նա
1944 թվականի մարտի 16-ի գրառումներում:

Պատերազմական օրագրերում գրելով
կենդանի մնալն ու մարդ մնալը հաճախ
համարժեք են դառնում: Մարդն իր իսկ ստեղծած
հնարի՝ գրելու հետևից գնալով՝ դուռ է բացում
միմյանց ընդհուպ մոտեցած անհատական
ու հասարակական փորձառության այնպիսի
ծալքեր մտովի շոշափելու առջև, որոնք ոչ միայն
կյանքի սովորական պայմաններում անորսալի
են, այլ նաև դուռ են բացում վերապրելու այլ՝
արտասովոր պայմաններում: Սա է, որ իր հերթին
թույլ է տալիս աղետալի դեպքերն արձանագրողին
հասու դառնալ իր իսկ նկարագրածի իսկությանը:
«Ինչ որ տեսայ եւ ինչ որ լսեցի հանգամանքը ունէին
ամբողջ պետութեան հիմունքը խախտելու: Տեսականօրէն
ոչ մէկը ասոր հակառակը կ'ըսէ: Այս զգացումը մեծապէս
դրդեց զիս որ, իբր ազատ քաղաքացի, իբր երկրին մէկ
հարազատ զաւակը, հաւասար իրաւունքներով օժտուած
եւ հաւասար պարտաւորութիւններով բեռնաւորուած,
առանց վերապահութեան գրեմ այս էջերը, որոնք հայ կնոջ
մը դիրազգածութեան արդիւնքը համարելէ աւելի, պէտք
է նկատել ո՛րեւ մարդկային արարածի մը ինքնաբերի
եւ անկեղծ տպաւորութիւնները», – գրում է Զապէլ
Եսայանը Կիլիկիայի 1909 թվականի ջարդերին
նվիրված իր Ավերականերուն մեջ գրության
նախաբանում: Եսայանի խոստովանության
ուշագրավ կողմն այն է, որ կազմավորված
մի ամբողջ աշխարհի քանդվելու տեսական
ձևակերպումը հեղինակի անձնական
տպավորության բովով անցնելով է երևակում
որպես կոնկրետ դեպք ու փորձառություն:
Լայնորեն ըմբռնված՝ օրագրությունն, ուրեմն,
ընդհանրության եզրեր շոշափող անձնական
այն գրությունն է, որտեղ փորձարկվում են
առարկայական ու անձնական աշխարհների միջև
վերափոփոխվող կապերը:

I saw and heard was such as to rock the foundations of the entire state. In principle, no one affirms the contrary. That sentiment was, for me, as a free citizen and true child of this land, enjoying the same rights and charged with the same duties as everyone else, a powerful motivation to write these pages without reserve. They should be considered less the fruit of an Armenian woman's susceptibilities than the spontaneous, heartfelt impressions of an ordinary human being,» writes Zabel Yessayan in the preface to her work *In the Ruins* dedicated to the 1909 massacres in Cilicia. The remarkable aspect of Yessayan's confession is that the theoretical formulation of the collapse of an entire organized world is imaged as a concrete case and experience after passing through the author's personal impression. Thus, the diary, in a broader sense, is the personal writing touching the edges of generality, where the changing connections between the objective and personal worlds are being tested.

